

Humanitet og politik i det danske efterkrigshjælpearbejde 1945-51

Af Tyge Krogh

Artiklen gengiver arkivar Tyge Kroghs ph.d.-foredrag afholdt den 4. oktober 1989 på Københavns Universitet.

De første år efter 2. Verdenskrig er ikke særlig grundigt belyst i historieskrivningen. Et af de oversete områder i efterkrigstidens historie er den betydelige nødhjælp Danmark ydede til de krigshærgede europæiske lande.

Dette hjælpearbejde udgjorde et stykke selvstændigt udenrigspolitik med den internationale ansvarlighed det demonstrerede, og man kan sige, at det udtrykte en væsentlig side af danskernes selvforståelse i den umiddelbare efterkrigstid, som satte sig få andre praktiske spor.

I denne artikel¹ skal den politiske og ideologiske motivbaggrund for hjælpearbejdet analyseres, og dets særlige placering i dansk politik skal undersøges. Endelig har jeg i mit arbejde med den humanitære hjælp også fornemmet en teoretisk og metodisk mangel i den herskende historietradition. Det drejer sig om en manglende forståelse for den humanitære motivation som drivkraft i historien. Dette spørgsmål vil jeg afslutningsvis komme ind på.

Den danske hjælpeindsats 1945-51

Danske hjælpeorganisationer ydede i de første efterkrigsår en omfattende nødhjælp til de krigshærgede europæiske lande. Hjælpen bestod først og fremmest af fødevarepakker til uddeling til familier m.m. og kantinebe-
spisninger af især børn, men der leveredes også en betydelig medicin- og

1. En grundigere empirisk beskrivelse af hjælpearbejdets udvikling findes i Tyge Krogh: Humanitært hjælpearbejde og udenrigspolitik. Om den statslige styring af det internationale hjælpearbejde 1945-48, i Spor- arkiver og historie. Afhandlinger tilegnet Niels Petersen s. 183-201, 1987. Den internationale tuberkulosekampagne som afsluttede hjælpearbejdet er beskrevet i Tyge Krogh: Mellem efterkrigshjælp og u-landsbistand. Den internationale tuberkulosekampagne 1947-51, 1989.

tøjhjælp. I 1948 ophørte størsteparten af hjælpearbejdet, men en calmet-tevaccinationskampagne mod tuberkulose fortsatte indtil 1951 og kom til at danne afslutningen på efterkrigshjælpen.

Der er ikke foretaget en totalopgørelse over hjælpens størrelse, men i december 1947 udarbejdedes en opgørelse over de midler, der på dette tidspunkt fra dansk side var anvendt og bevilget til det internationale hjælpearbejde². Staten havde da støttet de private hjælpeorganisationer med 48 mio. kr. og ydet varer (fisk og heste) til de allieredes hjælpeorganisation UNRRA, hvis værdi ansloges til ca. 30 mio. kr. De privat indsamlede varer og penge opgjordes skønsmæssigt til ca. 135 mio. kr. Den samlede hjælp opgjordes altså til ca. 213 mio. kr.

Den komplicerede opgørelse, som indebar værdisætning af flere naturallieydelse, er muligvis en anelse optimistisk i sit skøn: Den udarbejdedes i forbindelse med forhandlinger om dansk tilskud til den internationale børnehjælpsfond UNICEF, og formålet med opgørelsen var at argumentere for, at Danmark allerede havde ydet tilstrækkeligt til det internationale hjælpearbejde og derfor ikke kunne støtte fonden.

Selvom den samlede værdi af hjælpen måske var lidt højt sat, så var det alligevel et betragteligt beløb. Forholdes de 213 mio. kr. til udviklingen i Danmarks bruttonationalprodukt, ville de i 1988 svare til godt 9 milliarder kr. Det må også tages i betragtning, at hjælpen primært bestod af fødevarer, der på samme tid var rationerede i Danmark, og som var Danmarks mest efterspurgte handelsvare i en tid med underskud på handelsbalancen.

Der var heller ikke, som tilfældet er idag, nogen tradition for internationalt nødhjælpsarbejde. Ved 1. Verdenskrigs afslutning havde staten understøttet et hjælpearbejde overfor krigsfanger og krigsramte børns (wienerbørnene) ferieophold i Danmark, men herefter skal man helt frem til vinterkrigen i Finland i 1939, før der igen ydedes hjælp i større omfang ud af landet.

Endelig må det tages i betragtning, at i de samme to et halvt år til december 1947 opgjordes Danmarks udgifter til at huse de godt 200.000 tyske flygtninge, der var kommet til landet i krigens sidste måneder, til over 500 mio. kr.

2. Se Socialministeriet, International afdeling, j.nr. 155/1948.

Hjælpearbejdets forløb og den generelle statslige styring heraf

Hjælpen planlagdes allerede fra sommeren 1944. Initiativet hertil kom fra en række privatpersoner indenfor det kristne hjælpearbejde³. De ønskede et samarbejde mellem de danske hjælpeorganisationer for at kunne yde en koordineret hjælpeindsats når krigen var slut. På det første møde i juni 1944 besluttede hjælpeorganisationerne også at søge staten inddraget i samarbejdet. Landet var på dette tidspunkt uden regering og rigsdag, så staten var identisk med embedsapparatet med departementschefstyret i spidsen. Man henvendte sig til departementschef i Socialministeriet H. H. Koch, som erklærede sig villig til at deltage.

I september 1944 etableredes så Samarbejdsudvalget vedrørende internationalt Hjælpearbejde. Hverken hjælpeorganisationerne eller udvalget kunne gøre meget så længe Danmark var besat, men med dannelsen af Samarbejdsudvalget var der skabt en tilslutning fra hjælpeorganisationerne til samarbejdstanken og et samarbejdsorgan, som gjorde det muligt at handle hurtigt efter befrielsen. Allerede i maj 1945 kunne udvalget anmode om autorisation fra befrielsesregeringen og den 2. juni nedsattes udvalget officielt ved en regeringsskrivelse⁴. Det nedsattes under Socialministeriet og H. H. Koch beholdt posten som formand herfor. I juli bevilgede Finansudvalget den første statsstøtte til hjælpearbejdet på 20 mio. kr.

Udvalgets kommissorium blev at »lede og samordne samt efter Behov støtte de humanitære Forholdsregler til Hjælp for de af Krigen berørte Lande, der iværksættes af Sammenslutninger og Enkeltpersoner, der udøver en Virksomhed på dette Omraade«⁵. På dette grundlag blev Samarbejdsudvalget organ for en betydelig statslig styring af hjælpearbejdet.

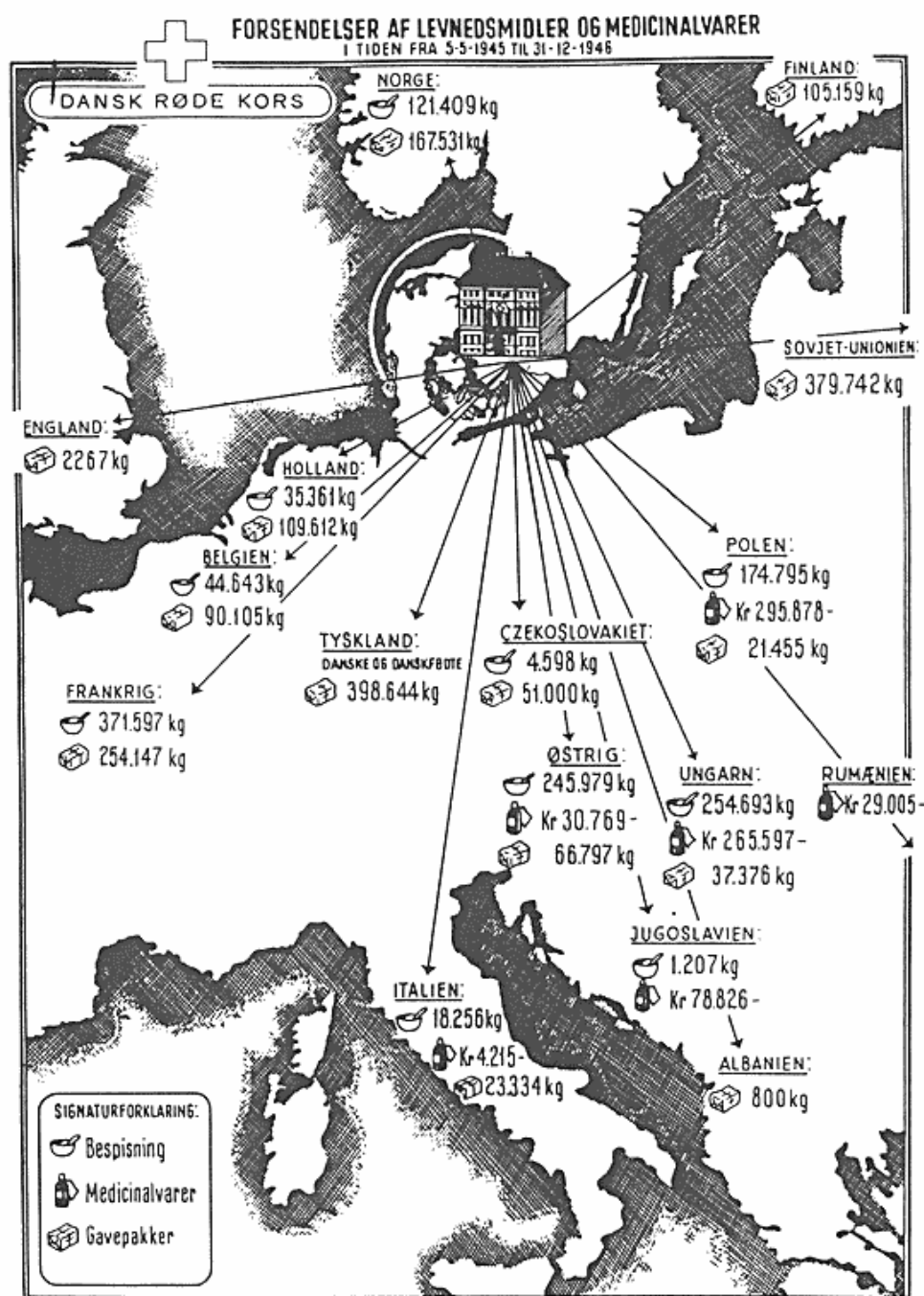
Årsagen til dette statslige styringsbehov formuleredes af departementschef Koch i det memorandum af maj 1945, der dannede grundlag for nedsættelsen af Samarbejdsudvalget⁶. Hovedmotivet for iværksættelsen af hjælpearbejdet var naturligvis det humanitære at medvirke til at afhjælpe nøden i de krigshærgede lande, men Koch fandt også, at det af nationalpolitiske grunde var vigtigt, at Danmark straks viste sin villighed til at hjælpe. Danmark var først sent i krigen blevet anerkendt som allieret nation på grund af den beskedne krigsindsats, og generelt var Danmark sluppet lettere gennem krigen end de fleste andre europæiske lande. Hjælpearbej-

3. Se Socialministeriet, 2. kt. j.nr. 450/1944.

4. Beskikkelsesskrivelse af 2.6. 1945 i Socialministeriet, 2. kt. kopibog 1945 nr. 7125 ff.

5. Samme.

6. Se Samarbejdsudvalget vedr. internationalt Hjælpearbejde (SUIH) j.nr. 11/1945.



Dansk Røde Kors udarbejdede i 1947 denne fremstilling af selskabets hidtidige hjælpevirksomhed. (SUIH's arkiv j.nr. 19-1/1946).

det udgjorde på denne baggrund en måde, hvorpå man fortsat i handling kunne understrege samhørigheden med de allierede. Samtidig så Koch også hjælpearbejdet som et engagement i international politik og dermed som et opgør med den neutralitetspolitik, som Danmark havde ført før krigen.

Alt i alt fandt Koch det altså nationalpolitisk vigtigt, at Danmark ydede sin forholdsmæssige del af hjælpen til de lande, krigen havde ramt hårdt. Derfor kunne staten ikke blot lade hjælpens omfang bero på indsamlinger hos den danske befolkning, men måtte aktivt medvirke til at hjælpen blev 'forholdsmæssig'. Også dette at hjælpen fik en sådan karakter, at den af modtagerne opfattedes som dansk fremhævede memorandum'et som værende af betydning for dette formål.

I tilknytning til denne argumentation for demonstrativ og selvstændig dansk hjælp anførte Koch også, at man i Sverige søgte hjælpearbejdet knyttet til svenske eksportinteresser. Bl.a. havde man bevidst forøget medicinalindustriens kapacitet gennem store ordrer til hjælpearbejdet. Tanken var så, at de svenske produkter først skulle leveres som gave, hvorefter man håbede på, når produkterne var introduceret, at gaverne kunne efterfølges af egentlige bestillinger fra de pågældende lande.

Et andet vigtigt motiv til den statslige styring var den handelspolitiske situation. Den hjælp, som ydedes, var for størstedelen varer, som ellers havde kunnet benyttes til at lempe danske rationeringer eller kunnet eksporteres. Da samtidig samhandelen med udlandet var underlagt en streng statslig kontrol for at sikre ligevægt, var det ifølge memorandum'et væsentligt, at også den eksport, som hjælpearbejdet udgjorde, kunne kontrolleres, så den ikke modarbejdede handelsaftale-forhandlinger og ikke i for høj grad gik ud over den valutagivende eksport. Af denne grund blev den statslige repræsentation i Samarbejdsudvalget i sommeren 1945 udvidet med repræsentanter på departementschef og kontorchefniveau for Udenrigs-, Handels-, Landbrugs-, Justits- og Finansministeriet. Hermed kunne Samarbejdsudvalget ikke blot koordinere og økonomisk støtte arbejdet, men hjælpeorganisationerne kunne også føre de praktiske forhandlinger om udførselstilladelser m.v. i dette regi. Denne organisering littede i høj grad den administrative side af hjælpearbejdet.

Hjælpearbejdets forløb prægedes kan man sige af en bevægelse fra vest mod øst. I 1945 dominerede hjælpen til Vesteuropa⁷. Den største aktion var Hollandshjælpen, men også Frankrig, Norge, Finland og Belgien modtog en betydelig hjælp. Hjælpen til de vesteuropæiske lande styredes

7. For det følgende henvises generelt til note 1.

af landeindsamlingskomiteer. Hjælpeorganisationerne og privatpersoner gik sammen i komiteer, som foranstaltede særlige indsamlinger til fordel for de enkelte lande. Efter at den første efterkrigsvinter var overstået op-hørte størstedelen af hjælpen til de vesteuropæiske lande, der relativt hurtigt kom sig efter krigen. Således sagde Holland og Norge selv nej tak til mere hjælp.

Den ensidige vesteuropæiske hjælp det første år afspejlede danskernes almindelige orientering mod disse lande. Det var problemerne her, som mest umiddelbart appellerede indsamlingsmæssigt. Ensidigheden opfattede H. H. Koch imidlertid som udenrigspolitisk betænkelig. Det kunne betragtes som udtryk for en politisk prioritering fra dansk side som ikke var dansk politik. Gennem Samarbejdsudvalget udvirkede Koch derfor dels, at der i efteråret 1945 kom en mindre sending fødevarer afsted til Tjekkosllovakiet, dels arbejdede han allerede fra maj 1945 for at yde hjælp til Sovjetunionen. Dette var imidlertid ikke så lige til. I efteråret lykkedes det at komme i kontakt med russerne, men først i foråret 1946 faldt aftalen endelig på plads således at et skib med for 1,5 mio. kr. fødevarepakker kunne afgå. Både hjælpen til Tjekkosllovakiet og til Sovjetunionen blev fuldt ud finansieret af staten, men fremstod officielt som en gave fra Dansk Røde Kors, som stod for afsendelsen af varerne⁸.

Fra 1946 rettedes hjælpeorganisationernes blik mod Østeuropa, hvor krigen og den nazistiske terror havde medført de største ødelæggelser. Arbejdet her var ikke helt så populært som den vesteuropæiske hjælp. Således samledes der nu ikke ind til de enkelte lande gennem landekomiteer. Nu var det de store hjælpeorganisationer, Dansk Røde Kors, Red Barnet, Fredsvenners Hjælpearbejde osv., som foranstaltede store indsamlinger til fordel for deres internationale hjælpearbejde i almindelighed. Det var dog stadig store indsamlingsresultater, der opnåedes, og en opgørelse i januar 1948 viste at hjælpen alt i alt var fordelt nogenlunde ligeligt mellem Øst- og Vesteuropa⁹.

Hjælpearbejdet afsluttedes af en tuberkulosevaccinationskampagne. Den startede i Polen, Slesvig-Holsten og Ungarn i 1947 og blev uventet populær. Den store interesse for denne hjælpeform førte i 1948 til et samarbejde med Norge og Sverige og de to nystiftede FN-organisationer Unicef og WHO om en kraftigt udvidet aktion, som også bredte sig til den

8. Jvf. korrespondance i SUIH's arkiv j.nr. 31-1/1945 og 9-2/1946 samt SUIH mødereferater 1945-46.

9. PM vedr. det internationale hjælpearbejde af 22.1. 1947, i SUIH, Emnesager 1945-60 – Hjælpen til Sydslesvig.

tredje verden. Den internationale Tuberkulosekampagne, der først sluttede i 1951, var kan man sige båret af ånden fra det foregående hjælpearbejde, men efterhånden prægedes kampagnen også af mere nationalegoistiske interesser. Den udnyttedes politisk til at placere Danmark i FN-organisationerne. Således må det tilskrives kampagnen, at WHO's europæiske regionalkontor og Unicef's verdenslager, Unipac, er placeret i Danmark idag. Kampagnens indsamlede midler benyttedes også til styrkelse af dansk tuberkuloseforskning og til udvidelse af Seruminstitutets faciliteter til produktion af prøvestoffet tuberkulin til kampagnen. Det var bl.a. denne udvidelse, der gjorde at Serum instituttet i 1950'erne blev hovedleverandør af tuberkulin til WHO's og Unicef's omfattende calmettevaccinationskampagner i den tredje verden, som fortsatte det arbejde, der var påbegyndt af Den Internationale tuberkulosekampagne. Tuberkulinproduktionen er det eneste eksempel jeg har fundet på at hjælpearbejdet udnyttedes til at introducere danske produkter med senere eksport for øje.

Som nævnt fandt Koch også, at staten havde interesse i hjælpearbejdets synlighed, og det prægede i almindelighed dets form. Man gjorde sig i Samarbejdsudvalget overvejelser over hvilke former for hjælp der var mest synlige og reklamerede mest for Danmark. Således blev hjælpeorganisationerne stærkt opfordret til at arbejde i fælles danske aktioner, og det diskuteredes om fødevarepakke-hjælp eller kantinebespisninger gav den største reklame for hjælpen. Der udarbejdedes også halvårslige redegørelser over hvor meget hjælp Danmark havde ydet. Redegørelserne oversattes til engelsk og formidledes gennem de danske ambassader til den udenlandske presse. Det var nu især tuberkulosekampagnen, der vakte international opmærksomhed.

Hjælpearbejdets placering i det politiske system og den ideologiske debat

Når hjælpearbejdets placering i den danske selvforståelse og i det politiske system i den umiddelbare efterkrigstid skal beskrives, er det af betydning at se på de første forberedelser under besættelsen. Det kan umiddelbart undre, at hjælpeorganisationerne i sommeren 1944 henvendte sig til Socialministeriets departementschef, H. H. Koch. Det danske hjælpearbejde under og efter 1. Verdenskrig havde henhørt under Udenrigsministeriet, og da u-landsbistand atter startede i slutningen af 1950'erne var det igen dette ministerium, der forestod det. Departementschefstyrets ar-

bejdsdeling havde imidlertid i nogen grad kompromitteret Udenrigsministeriet, fordi det var dette ministerium alene, der varetog forhandlingerne med tyskerne. H. H. Koch havde derimod udnyttet Socialministeriets budget til forskelligt halvillegalt arbejde. Der ydedes således bistand til familier til modstandsfolk, der var gået under jorden, og der finansieredes og tilrettelagdes pakkeforsendelser til danske koncentrationslejr-fanger. Også en halvillegal fødevarehjælp til Norge under krigen finansieredes gennem Socialministeriet¹⁰. Flere af de humanitære personligheder, der startede forberedelserne til efterkrigshjælpearbejdet var også involveret i det halvillegale arbejde. Det var derfor naturligt for dem at henvende sig til Koch, da efterkrigshjælpen skulle organiseres. Socialministeriets indsats under departementschefstyret gav, da den blev kendt efter krigen, ministeriet en aura af modstand om sig, som gav H. H. Koch en stærk position¹¹. Koch havde derfor ikke besvær med at beholde Samarbejdsudvalget under sig da krigen sluttede.

Med denne oprindelse placerede hjælpearbejdet sig i den særlige modsætning mellem modstandsbevægelsen og de politiske partier, der prægede efterkrigstiden ved siden af den traditionelle partipolitik¹². De politiske partier havde indtil august 1943 aktivt bekæmpet modstandsbevægelsen. Selvom der etableredes kontakter mellem partierne og modstandsbevægelsen allerede i 1944, så var det først i foråret 1945, man nåede til enighed om en fælles befrielsesregering. Bortset fra medlemmer af Frihedsrådets deltagelse i befrielsesregeringen, fik modstandsbevægelsen kun begrænset direkte politisk betydning, da krigen var slut. Inddirekte kom dens ideer og idealer imidlertid til at præge den politiske debat. Således var modstandsbevægelsen bærer af den nye udenrigspolitiske holdning med tilslutning til de allierede i kampen mod nazismen.

Hjælpearbejdet sås af fortalere for det som en del af den nye udenrigspolitik, modstandsbevægelsen havde gennemtruffet gennem sin kamp mod besættelsesmagten under krigen. Efter krigsafslutningen var hjælpearbejdet vel også så godt som den eneste aktive udmøntning heraf.

Koch formulerede forbindelsen til modstandsbevægelsens udenrigspolitik flere gange, bl.a. i et notat fra januar 1947. Han fandt her, at der var sket en afgørende ændring i førkrigsneutralitetspolitikken med den voksende modstandsbevægelse under besættelsen. »Den danske Befolkning

10. Se H. H. Koch: Træk af Socialministeriets arbejde under Besættelsen, i Centraladministrationen 1848-1948. Kbh. 1948, s. 63-86.

11. Jvf. samtale med H. H. Koch 24.9. 1986 samt generelt artiklen anført i note 1.

12. Se Peter W. Højmark: Modstandsbevægelse og modbevægelse, specialeafhandling ved Københavns universitet 1983.

havde herved paataget sig en del af Fællesansvaret for Krigens Udfald, og ved Befrielsen var der efterladt en klar Opfattelse af, at ogsaa de mindre Lande havde et Ansvar for Hændelsesforløbet, saaledes at man hverken kan eller bør skyde Internationalpolitiske Spørgsmål fra sig som uvedkommende.«¹³. Ernæringsseksperten, professor Richard Ege, der havde deltaget i Theresienstadtarbejdet under krigen og var medlem af Samarbejdsudvalget skrev som argument for hjælpearbejdet: »Har Krigen ikke lært os andet, burde den have lært os, at Fremtidens Motto er: Een Verden eller ingen«. Af min næranalyse af Den internationale Tuberkulosekampagne er det ogsaa fremgået, at mange tidligere modstandsfolk deltog i hjælpearbejdet. Det var en måde at fortsætte besættelsestidens idealisme på.

Folketinget og regeringerne forholdt sig så godt som slet ikke til hjælpearbejdets udformning i det første år, det pågik. Regeringerne og alle partier sluttede uden kommentarer op om statsbevillingerne til hjælpen.

Efterhånden var der dog to forhold, som blev udsat for mere direkte påvirkning fra politikerne. Det var dels hjælpen til Sydslesvig og Tyskland, dels var det i efteråret 1946 forholdet til den økonomiske politik. Baggrunden for at spørgsmålene kom til debat var, at landet lededes af en venstre-mindretalsregering, som ikke havde flertal for sin sydslesvigspolitik og for sin snæversynede handelspolitik.

Hjælpen til Sydslesvig og Tyskland

Danmarks holdning til Sydslesvig var et af de mest omtalte udenrigspolitiske spørgsmål umiddelbart efter krigen. Venstre, der dannede regering efter valget i efteråret 1945, ønskede med baggrund i den stærkt voksende tilslutning til Sydslesvigsk Forening – de dansksindedes samlingssted – en fornyet afstemning om Sydslesvigs nationale tilhørsforhold. Et flertal i folketetinget fastholdt imidlertid den hidtige politik, at efter afstemningen i 1920 lå grænsen mellem Danmark og Tyskland fast.

Den danske hjælp til de dansksindede i Sydslesvig blev i denne situation en måde hvorpå Venstre kunne udtrykke sin støtte uden at spørge folketetinget. Tildelingen af statstilskud til Sydslesvigsarbejdet foregik oprindeligt efter de samme kriterier som det øvrige hjælpearbejde, nemlig ved tilskud

13. Memorandum »Vedrørende det danske internationale Hjælpearbejde, dets Oprindelse, hidtidige Gennemførelse samt nogle Betragtninger til Diskussion om dets mulige Fortsættelse« af 7.1. 1947 i Socialministeriet 2. kt. j.nr. 450/1945.



Starten på Dansk Røde Kors' vaccinationsarbejde foregik i det sønderbombede Warszawa i april 1947. Fra venstre ses forretningsfører Ove Herforth, Oversygeplejerske Margrethe Hansen, en polsk chauffør, cheflæge Kai Stein og lægesekretær Yelva Sønderbech. (Billedsamling i ITC's arkiv, Rigsarkivet).

af samme størrelse som de indsamlede beløb. I foråret 1946 fik statsminister Knud Kristensen imidlertid lagt hjælpen til »Dansk Sundhedstjeneste« ind under Statsministeriet. Sundhedstjenesten havde det første år indsamlet 80.000 kr. og modtaget 100.000 kr. af Samarbejdsudvalget. Efter at støtten var overgået til Statsministeriet udvirkede Knud Kristensen imidlertid, at 1. mio. kr. af Samarbejdsudvalgets midler tildeltes Sundhedstjenesten, og senere modtog den en særbevilling på godt 2 mio. kr.¹⁴.

Også fødevarehjælpen til de dansksindede var betydelig. Den opgjordes i de første to år til ca. 1450 kalorier pr. person pr. dag. Dette skal ses i lyset af, at de rationer alle tyske statsborgere fik ligeledes var på ca. 1450 kalorier pr. dag. Resultatet af den massive hjælp var, at de dansksindedes sundheds og ernæringssituation blev langt bedre end de øvrige tyskeres. En så stor hjælp måtte naturligvis også påvirke tilslutningen til Sydslesvigsk Forening. De tysksindede var i hvertfald ikke i tvivl herom, de kaldte de nyomvendte dansksindede for »Speckdänen«¹⁵.

Indenfor en humanitær ramme førtes der altså en ganske aggressiv udenrigspolitik. Man var godt klar over, at det ikke var denne hjælp, der gav goodwill i udlandet: I de tidligere nævnte halvårige oversigter over hjælpearbejdet var hjælpen til de dansksindede i Sydslesvig beskrevet i den danske version, men dette afsnit var fjernet i den engelske oversættelse. Alligevel indgik de anvendte midler til arbejdet i totalopgørelsen over hjælpen også i den engelske oversættelse¹⁶. H. H. Koch var ikke begejstret for den nære forbindelse mellem sydslesvigshjælpen og det øvrige hjælpearbejde, og da formanden for Grænseforeningen, Holger Andersen, efter Udenrigsministeriets ønske i 1947 trådte ind i Samarbejdsudvalget, fandt Koch anledning til at understrege, at hverken han eller arbejds- og socialministeren havde ansvar for Grænseforeningens virksomhed i Sydslesvig¹⁷.

Det nationale element i hjælpen til de dansksindede blev særlig tydelig af, at der samtidig ingen hjælp blev ydet til andre tyskere. Allerede fra september 1945 fremsatte hjælpeorganisationerne i Samarbejdsudvalget ønsker om at yde hjælp til Tyskland, og herefter diskuteredes Tysklands-

14. Jvf. referat af møde i SUIH 4.4. 1946 og notits af 5.2. 1948 i SUIH emnesager 1945-60 – Hjælpen til Sydslesvig.

15. Jvf. Bjarne W. Frederiksen: Danmarks sydslesvigspolitik efter det tyske sammenbrud i 1945, Kbh. 1971, s. 57-65.

16. Jvf. redegørelser på dansk og engelsk i SUIH j.nr. 11/1946 og 44-2/1946.

17. Jvf. Kochs referat af den samtale, hvori direktør i Udenrigsministeriet Frantz Hvass anmoder ham om at optage Holger Andersen, af 6.2. 1947, i Socialministeriet 2. kt. j.nr. 450/1945.

hjælp løbende på baggrund af konkrete hjælpeforslag. Udenrigsministeriets repræsentanter afviste imidlertid forslagene. De henviste dels til, at vi allerede hjalp de 200.000 tyske flygtninge i Danmark, dels sagde de, at størrelsen af fødevarerationen i Tyskland var besættelsesmyndighedernes anliggende, hvorfor man ikke burde intervenere med hjælpeaktioner. Bag afvisningen lå imidlertid også, at man frygtede at blive anset for tyskvenlig ved at hjælpe¹⁸.

Efterhånden blev kombinationen af den massive hjælp til de dansksindede og ingen hjælp til de øvrige tyskere imidlertid uholdbar. Det skabte tysk vrede, som senere kunne få negative følger for det danske mindretal. Samtidig spillede det også ind, at frygten for, at en dansk hjælp til tyskere skulle give politiske problemer, efterhånden mindskedes. I efteråret 1946 begyndte politikerne derfor at diskutere en mere afbalanceret hjælp. Også Grænseforeningen, der organiserede størsteparten af hjælpen til de dansksindede, gik ind for at også tyske børn nu blev hjulpet. I Januar 1947 besluttedes det så at iværksætte skolebespisninger for ca. 80.000 tyske børn i Slesvig-Holsten¹⁹. I 1948 var fødevarehjælpen til de dansksindede blevet så kontroversiel, at Grænseforeningen foreslog at den ophørte fra sommeren 1948. I stedet udvidedes skolebespisningerne til at omfatte både tysk- og dansksindede.

Hjælpearbejdet og den økonomiske politik

Det andet spørgsmål, hvor politikerne interвенerede var i hjælpearbejdets forhold til den anspændte økonomiske politik. Danmark havde efter krigen af politiske grunde indgået en ikke særlig fordelagtig handelsaftale med England. Bl.a. denne aftale førte i 1946 til et stadigt voksende dansk underskud i handelen med England – den såkaldte valutapukkel. Underskuddet kunne bekæmpes ved at øge den danske eksport af landbrugsvarer. Eksporten kunne imidlertid kun øges ved at nedsætte det danske forbrug ved at skærpe fødevarerationererne, og det var politisk ikke særlig populært. Regeringen så sig derfor om efter andre måder at øge eksporten på, og her faldt øjnene på de landbrugsprodukter, der anvendtes til hjælpen til Europa. I november 1946 besluttede regeringen, at der efter 1.1.

18. Jvf. generelt SUIH mødereferater 1945-46 og især møderne den 13.11. 1945, 4.1. 1946 og 4.4. 1946.

19. skrivelse fra Arbejds- og socialministeren til Finansudvalget af 10.2. 1947, i SUIH emnesager 1945-60 – hjælpen til Sydslesvig.

1947 ikke måtte stilles yderligere kvanta flæsk, ost og smør til rådighed for hjælpearbejdet, og det var desuden regeringens ønske, at hjælpearbejdet nu gradvis blev afviklet²⁰.

Regeringsbeslutningen blev imidlertid ikke offentliggjort. Den meddeltes til Samarbejdsudvalget, hvorfra den så tilgik offentligheden som et forlydende. Fortalerne for hjælpearbejdet, som Røde Kors' præsident, Kai Hammerich, og professor Richard Ege gik til pressen og henvendte sig til folketingsmedlemmer for at protestere. I december kom sagen op i Folketinget. Her forsvarede repræsentanter for Dansk Samling, Socialdemokratiet og de konservative en fortsættelse af hjælpearbejdet. Forsvaret hang dog også sammen med problemerne i Sydslesvig, hvor netop nu bespisninger af tyske skolebørn overvejedes. Finansminister Thorkild Kristensen ville på regeringens vegne hverken udtale sig for eller imod en fortsættelse, men henviste i stedet til, at spørgsmålet ville blive taget op i Udenrigspolitisk Nævn.

Der var altså ingen regeringsmedlemmer, som offentligt gik ind for en standsning af hjælpearbejdet. Den eneste offentlige kritiker blev derfor departementschef i Landbrugsministeriet, J. C. Mogensen, som i Berlingske Tidende debatterede med Kai Hammerich herom²¹. Mogensen var selv medlem af Samarbejdsudvalget vedr. Internationalt Hjelpearbejde. Han argumenterede først og fremmest med Danmarks store handelsunderskud, men han betvivlede også om danskerne var villige til at yde så stor en fødevarehjælp. Han hæftede sig her ved, at man i foråret 1946 havde forsøgt en indsamling af rationeringsmærker til fordel for Europahjælpen, som var faldet meget dårligt ud. Endelig antydede han, at hjælpebehovet måske ikke var så stort mere.

Kai Hammerich svarede herpå, at de meget betydelige indsamlingsresultater viste, at befolkningen accepterede en beskæring af forbruget svarende til de indsamlede beløb. Han mente derfor ikke, at hjælpearbejdet berørte den danske eksport, men kun det indenlandske forbrug. Han kom også med meget skarpe tilbagevisninger af, at nøden skulle være ophørt i de lande, som modtog hjælp. Endelig formuleredes i alle hjælpefortalerne indlæg mere eller mindre tydeligt det argument, at så meget havde vi da lært af krigen, at vi ikke lod en valutapukkel standse vores ansvarlige udenrigspolitik.

H. H. Koch deltog ikke i den offentlige debat, men i et internt notat,

20. Referat af møde i SUIH 27.11. 1946 i SUIH emnesager 1945-60 – mødereferater.

21. Jvf. Hammerichs indlæg i Berl. tidn. d. 27.12. 1946 og 5.1. 1947, og J. C. Mogensens indlæg d. 26. og 31.12. 1946 og 8.1. 1947.

der var oplæg til Udenrigspolitisk Nævns behandling af spørgsmålet, gik han skarpt i rette med forslaget om at ophøre med hjælpen nu. Især det sidste politiske argument uddybedes. Han fandt »at det vil være forkert ved nu at opgive Hjælpearbejdet paa et Tidspunkt, hvor der i Europa er en Nød i Befolkningen, som vi vanskeligt kan gøre os Forestillinger om, at vende tilbage til den væren sig selv nok, som i stor Udstrækning karakteriserede vores Stilling før Krigsudbruddet og maaske endda i de første Aar derefter«²². Med denne formulering lagde Koch i realiteten op til, at en opgivelse af hjælpearbejdet ville være et brud på kompromisset om bl.a. udenrigspoligikken mellem modstandsbevægelse og politikere fra 1945.

Debatten førte til, at Udenrigspolitisk Nævn vedtog en fortsættelse og senere en udvidelse af statsstøtten til hjælpearbejdet i 1947. Alt i alt var der altså en bred opbakning om hjælpearbejdet trods den vanskelige økonomiske situation. Det er symptomatisk, at venstregeringen end ikke turde træde åbent frem med sit forslag om at standse hjælpen. Noget fik regeringen dog ud af sit pres, idet hjælpeorganisationerne gik ind på for fremtiden i højere grad at yde medicinsk og anden hjælp frem for fødevarerhøj. Således iværksattes tuberkulosekampagnen som en følge af regeringens pres.

Det prægede altså hjælpearbejdets placering i det politiske system, at det udsprang af kredse med tilknytning til modstandsbevægelsen. Det virkeliggjorde modstandsbevægelsens nye idealistiske udenrigspolitiske holdning, som var en del af kompromisset med politikerne i 1945. Med denne baggrund fik hjælpearbejdet en særlig politisk position, som gav hjælpefortalerne i Samarbejdsudvalget en betydelig selvstændighed. Dette hindrede dog ikke, at Hjælpearbejdet kom til at spille en rolle i de fleste af de udenrigspolitiske problemer, Danmark løb ind i efterkrigsperioden, som forholdet til det slagte Tyskland, Sydslesvigsspørgsmålet og øst-vest konflikten. Væsentligst udgjorde hjælpen imidlertid et stykke selvstændigt udenrigspolitik og menneskepolitik, dels ved ønsket om at føre en aktiv og ansvarlig fredspolitik, dels ved at lade en ny idealisme præge udenrigspolitikken.

22. Som note 13.

Historikerne og humaniteten

Denne konklusion kan så lede hen til det metodisk/teoretiske problem, jeg er stødt på i min analyse.

Hjælpearbejdet var, må man sige, en humanitær kraftpræstation. Jeg har allerede nævnt, at de politiske motiver prægedes stærkt af humane synspunkter. De meget store beløb, der konstant over en treårs periode indsamledes hos almindelige mennesker, viser, at den humanitære tankegang var udbredt i hele befolkningen. Af min næranalyse af Den internationale Tuberkulosekampagne er det også fremgået, at det udsendte hjælpepersonale leverede en stor og opofrende indsats. Det var ikke vore dages Danida-forhold, man tog ud til, men dåsemad, vitaminmangel, kulde osv.

Jeg har imidlertid haft vanskeligt ved at placere denne humanitet i min analyse. Jeg har nærmest som en rygmarvsreaktion hele tiden søgt at finde de mindre ædle motiver *bagved*. Humaniteten har så fået plads som en tøvende restforklaring, når de økonomiske og politiske motiver har fået deres. Årsagen hertil ligger efter min mening i, at hverken de dominerende samfundsvidenskabelige teorier, vi benytter, eller den herskende historietradition har plads til humaniteten.

I den samfundsvidenskabelige teoridannelse er de gennemanalyserede drivkræfter for det første 'The economic Man' – det økonomiske menneske, der pr. definition altid vil forfølge sine egne egoistiske økonomiske interesser. Det økonomiske menneske danner grundlaget for de økonomiske grundantagelser og lovmæssigheder, som har så stor betydning for vores forståelse af historien og nutiden. For det andet opererer vi med 'magtmennesket' – det politiske menneske, som i sin higen efter magt danner grundlag for lovmæssighederne i politikken.

Det er disse drivkræfter, der arbejdes med i såvel den borgerlige som den socialistiske teoridannelse. Man kan sige at de er det paradigmatisk grundlag for vore dages samfundsvidenskab.

Det samme gør sig gældende i den herskende historietradition. Også her dominerer de økonomiske og politiske forklaringer på den historiske udvikling. Det er et grundtræk i universiteternes metodeundervisning, at man ikke skal tro på de historiske agents henviisninger til ædle motiver, men i stedet skal finde de bagvedliggende materielle og magtmæssige årsager til deres handlinger. I det omfang humanitet erkendes siges der omtrent som i Hans Scherfigs roman 'Idealister', at de fleste idealister udnytter idealismen til at mele deres egen kage, og er der endelig en enkelt ærlig idealist, som den naive bogtrykker Damaskus, så spiller han ingen *samfundsmæssig* rolle, fordi hans rene idealisme blot udnyttes af andre.

De sidste års mentalitets- og bevidsthedshistorie ønsker at gøre op med den materielle fornuft som eneherkende i de historiske forklaringer. De bevidsthedsstrukturer man i stedet har fremanalyseret er imidlertid forhold som individualiteten – menneskets ensomhed – og forskellige undertrykkende selvreproducerende strukturer i samfundet. Det bliver dermed det ulogiske, ufornuftige, meningsløse og derfor også i høj grad håbløse samfund, man fremanalyserer.

Jeg mener ikke at disse teorirammer og denne historietradition er udtømmende. Det viser bl.a. min analyse af det internationale hjælpearbejde efter 2. Verdenskrig. Jeg mener man må operere med en humanitær, en næstekærlig motivation. Denne motivation kan så forsøgsvis forstås som en følge af, at mennesket er et flokdyr, et socialt væsen. Man kan sige, at det ved siden af det økonomiske menneske og det politiske menneske også er nødvendigt at tale om *det etiske menneske*. Og dette menneske er ikke kun en naiv bogtrykker Damaskus, det kan også præge og være en drivkraft i samfundet.

Nu viser min analyse af efterkrigshjælpearbejdet jo også, at man skal søge længe efter den rene humanitet. De humanitære motiver er hele tiden grundigt indvævet i økonomiske og politiske bagtanker. Jeg lægger altså ikke op til en ny altfavnende forklaring, som skal erstatte økonomien og politikken, men en tilføjelse til de allerede eksisterende forklaringsrammer.

Der er behov for historiske og teoretiske analyser af humanitetens samfundsmæssige fremtrædelsesformer, såvel som dens forhold til de økonomiske og politiske drivkræfter i samfundsudviklingen. Sådanne analyser er nødvendige for at give humaniteten, det etiske menneske, en aktiv plads og ikke bare en plads som restforklaring i de historiske beskrivelser. En aktiv placering i de historiske analyser vil også befordre en mere aktiv brug af humaniteten i vores egen hverdag og i samfundsudviklingen.